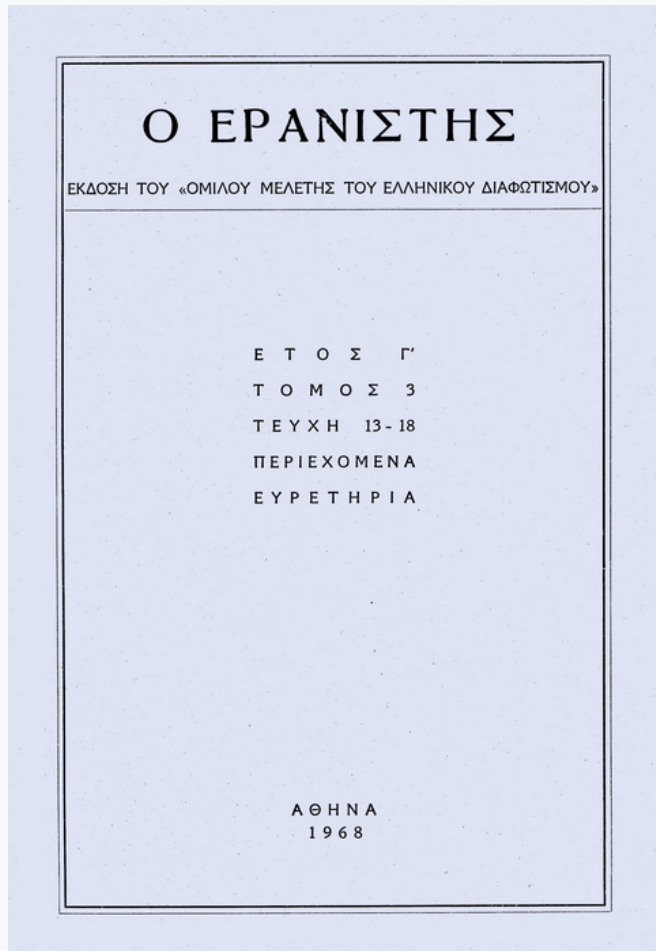

The Gleaner

Vol 3 (1965)

Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις

Χριστίνα Παγώνη

doi: [10.12681/er.9474](https://doi.org/10.12681/er.9474)

Copyright © 2016, Χριστίνα Παγώνη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παγώνη Χ. (2016). Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις. *The Gleaner*, 3, 277–281. <https://doi.org/10.12681/er.9474>

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΗΜ. ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ ΤΟΥ Α. ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τὴν ὁποία ἐξέδωκε ὁ Ἄντωνης Μανούσος ἰστὴν Κέρκυρα τὸ 1850 εἶναι βιβλίον σπάνιον ὅσο καὶ ἀξιόλογο. Στὰ κάποια βιβλιογραφικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα, ὅσα παρουσιάζει ἡ ἔκδοσι αὐτή, θὰ προσπαθήσω ἐδῶ νὰ δώσω ἀπάντησι.

Ἐγὼ μπροστὰ μου τρία ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην Γεννάδειο, Γ. Σαββίδου καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Τὸ τελευταῖον, χωρὶς νὰ εἶναι πλήρες, παρουσιάζει τὸ βιβλιογραφικὸ πλεονέκτημα ὅτι σώζεται σὲ τεύχη μὲ τὰ ἐξώφυλλά τους, τὰ περισσότερα. Τὰ ἀντίτυπα αὐτὰ περιέχουν ὅλα τὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς, ποὺ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου χωρίζεται σὲ τρία τμήματα :

Α. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἄντωνίου Μανούσου Ἐν Κερκύρᾳ τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλadelphéως 1850² (Εἰς 8ον, σ. 32).

Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου—διάλογο μὲ σκοπὸ τὴν ὑποστήριξιν τῆς δημοτικῆς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ σολωμικοῦ διαλόγου—(σ. 3-14)³, τὴν Ἀπατημένη Κόρη μὲ ἐκτενεῖς «σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἄσματος»

1. Μανούσος ἢ Μανούσης. Πρβλ. Ὁ Θάνατος τῆς νεφλῆς ποίημα Ἄντωνίου Μανούση Κερκυραίου, Βενετία, 1848. Ἀπὸ τὰ 1850 καὶ ἐξῆς παρουσιάζεται ὡς Μανούσος· πρβλ. τὴν παρουσίαν τοῦ Πολυᾶ (σ. 2) καὶ τὸ ποίημα Μιὰ Εἰκόνα στὴ συλλογὴ τοῦ Μανούσου Ἀντικὰ Ποιήματα—Ἀναμνήσεις—Ποικίλα, Ἀθήνα 1876, σ. 178.

2. Πρβλ. ΓΜ 10928, E. Legrand *Bibliographie Ioniennne* 1657. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων*, περ Ἑλληνικῆς Δημιουργίας 5 (1950), σ. 369, καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, *Συμβολὴ*

εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Ἑλληνικῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν, Ἐπετηρὴς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 8 (1953-1954), σ. 102-103.

3. Τὸν διάλογο αὐτὸ ἀναδημοσιεύει ἡ Γλ. Πρωτοπαπᾶ στὸ περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία 10 (1952), σ. 364 κέξ. μὲ τίτλον *Διάλογος περὶ Γλώσσης*. Μὲ τὸν ἴδιον τίτλον ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα στὰ Ἐπισημειωτικὰ Μελετήματα Α', Ἀθήναι 1960, βλ. καὶ ὑποσημείωσι σ. 78. Ἐπίσης βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἡ Κερκυραϊκὴ σχολή—Ἀντώνιος Μανούσος, περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, ἔ. π., σ. 342-343.

(σ. 15 - 27) και την υπόθεση του Στοιχείου της Γέφυρας (σ. 29 - 32). Στο όπισθόφυλλο ή εἶδηση: «Ἡ συνδρομὴ γένεται κατὰ τὸ παρὸν μόνον εἰς Κέρκυραν, εἰς τὸ αὐτὸ τυπογραφεῖον ὅπου τὰ ἐκδίδει. Τῆς παρούσης συλλογῆς θὰ εὐγγη εἰς φῶς ἕνα φυλλάδι τὸν κάθε μῆνα, τὸ ὅποιο, καθὼς ἀναγγεῖλαμε, στηχίζει γιὰ τοὺς Κυρίους Συνδρομητὰς ἕνα σελλήνιο, γιὰ τοὺς μὴ καὶ τοὺς ἔξω τοῦ Κράτους ἕνα καὶ ἕξ ὀβολοὺς. Τὸ προοίμιον θέλει γένει ἀκολούθως εἰς ἄλλο φυλλάδιον».

Β. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Φυλλάδι Α'. Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850' (Εἰς 8ον, σ. 208) Στο 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Κλέφτικα.

Πρόκειται γιὰ τὸν τόμο πού, ὅπως εἶπα παραπάνω, ἔφθασε στὰ χέρια μας μετὰ τὴν ἀρχικὴ του μορφή, δηλ. σὲ φυλλάδια, ἀπ' τὰ ὅποια τὰ 5 πρῶτα ἔχουν ὅλα 32 σ. (σ. 1 - 160). Οἱ τελευταῖες 48 σελίδες τοῦ τόμου δὲ σώζονται στὴν μορφὴ πού κυκλοφόρησαν καὶ δὲν ἔχουμε καμμιά ἔνδειξη γιὰ τὸ ἂν ἀπετέλεσαν ἕνα ἢ περισσότερα φυλλάδια. Τὸ πρῶτο φυλλάδι τοῦ τόμου φέρει στὸ ἐμπροσθόφυλλο τὴν ἔνδειξη: Φυλλάδι Β'. Τρία ἀπὸ τὰ φυλλάδια πού ἀνέφερα—ὅσα ἔχουν ὀπισθόφυλλο—φέρουν ἐκεῖ τὴν εἶδηση: «Μὲ τὸ τρίτο φυλλάδι θέλει ἀρχήσῃ τὸ Δεύτερο Μέρος τῆς Συλλογῆς δηλαδὴ τὰ Ἑρωϊκά.» Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ καταφύγουμε στὴν ὑπόθεσιν, νὰ δεχθούμε δηλαδὴ ὅτι ἢ ὁ Μανούσος εἶχε ὑπ' ὄψιν του νὰ διαιρέσῃ τὸν τόμο αὐτὸ σὲ δυὸ μέρη (δηλ. Μέρους Α'. Κλέφτικα καὶ Μέρους Β'. Ἑρωϊκά), ὁπότε ἐξηγεῖται καὶ τὸ Μέρος Α' τοῦ μεσότιτλου, ἢ ὅτι, μετὰ τὴν λέξιν Ἑρωϊκά ἐννοεῖ ὁ Μανούσος τὰ Κλέφτικα καὶ ὅτι τὸ ὀπισθόφυλλο αὐτὸ τυπώθηκε γιὰ τὰ φυλλάδια ἄλλου τμήματος τῆς συλλογῆς γιὰ τὸ ὅποιο θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω· ὁπότε εἶναι πιθανώτατο τὸ ἴδιο ἐξώφυλλο νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ στὰ Κλέφτικα γιὰ λόγους οἰκονομίας.

Γ. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850» (Εἰς 8ον, σ. 120). Στο 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Ἱστορικὰ Ἑρωτικὰ καὶ Οἰκιακὰ.

Τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς συλλογῆς ἔφθασε σὲ μᾶς δεμένο. Οἱ σελίδες

1. Πρβλ. ΓΜ 5336, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ὁ. π. καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, ὁ. π.

2. Πρβλ. ΓΜ 5337, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ὁ. π. καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, ὁ. π.

1 - 48 αποτελούνται από τρία τυπογραφικά 16σέλιδα ενώ οι σ. 49 - 120 από τρία 16σέλιδα που εναλλάσσονται προς τρία 8σέλιδα. Ο τόμος αυτός αρχίζει με την υπόθεση του Στοιχειού της Γέφυρας ελάχιστα παραλλαγμένη (πρβλ. Α.), πράγμα που μάς δείχνει ότι ο τόμος αυτός, ή τουλάχιστον το πρώτο φυλλάδιό του, κυκλοφορεί άμέσως μετά την Ἀπατημένη Κόρη. Την υπόθεση αυτή έρχεται να στηρίξει το ακόλουθο σημείωμα που κυκλοφόρησε—όπως προκύπτει απ' την ανάγνωσή του—μαζί με το πρώτο φυλλάδιο των Ἱστορικών, Ἐρωτικών και Οἰκιακῶν με την μορφή λυτού φύλλου και υπάρχει στην βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη: «Μερικοί Συνδρομηταί 'ς τὴν παραλαβὴ τοῦ Α'. Φυλλαδίου ἐπαρραπονέθησαν ὅτι ἐγὼ ἐκτάνθηκα ἀρκετὰ εἰς τὴν ἐξηγήσει τῶν λέξεων, καὶ ὅτι ἕνα παρόμοιο ἔργον, ἀγκαλὰ ὠφελιμώτατο, ἤθελε ὀλιγοστέψῃ τὴν ποσότητα τῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς μου.

Γιὰ νὰ εὐχαριστήσω λοιπὸν τοὺς Συνδρομητάς μου, καὶ γιὰ νὰ τὴν πλουτίσω ὅσον εἶναι δυνατό ἀποφάσισα νὰ μὴν δώσω στὸ ἐξῆς τὴν ἐξηγήσειν εἰς ταῖς λέξεις. Τελειωμένη ὅμως ἡ συλλογὴ θέλει κάμω ἕνα μικρὸ λεξικὸ εἰς 8ον μέγα, καθὼς τὰ φυλλάδια, τὸ ὅποιο νὰ ἐξηγῇ ταῖς διάφορες λέξεις τῶν τραγουδιῶν, τόσον ξέναις καθὼς ἐκείναις ὅπου ἔχουν νόημα ἢ σημασία σκαινή, καὶ τὸ αὐτὸ λεξικὸ, ὅποιος τὸ ἐπιθυμήσει ἔμπορεῖ χωριστὰ νὰ τ' ἀποκτήσῃ.

Ἐπιθυμῶντας ἀκόμα νὰ γένη ἡ παρούσα Συλλογὴ μου ὄλη ὅμοια, καὶ νὰ μὴ διαφέρῃ τὸ ἕνα φυλλάδι ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους ἐστοχάσθηκα νὰ ξαναεκδόσω ἕνα νέο Α' φυλλάδι, καὶ τοῦτο δωρεὰ τὸ προσφέρω εἰς τοὺς Κυρίους Συνδρομητάς μου, οἱ ὅποιοι ὅταν ἐπιθυμήσουν νὰ δέσουν εἰς τόμον τὴν Συλλογὴ τὸ παρὸν, καὶ ἔχι τὸ διαμοιρασμένο φυλλάδι, θέλει χρησιμεύσει ὡς ἀρχὴ τοῦ βιβλίου. Θέλει ἀκόμα ξανατυπώσω τὸ λαμπρὸ τραγοῦδι τῆς Ἀπατημένης Κόρης 'ς τὸ δεῦτερο ἢ 'ς ἄλλο φυλλάδι, γιὰτ' ἤθελε εἶναι κρῖμα νὰ μὴν εὑρίσκειται 'ς τὴν Συλλογὴ μας».

Αὐτὸ τὸ σημείωμα μάς εἶναι χρήσιμο γιὰ τὴν ὀρθὴ κατὰταξιν τῶν τμημάτων τῆς συλλογῆς. Βέβαιον εἶναι πιά πὼς ἡ συλλογὴ ὀλόκληρη κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδια (βλέπε παραπάνω: «Θέλει κάμω ἕνα μικρὸ λεξικὸ εἰς 8ον μέγα, καθὼς τὰ φυλλάδια...» καὶ «ὅταν οἱ Συνδρομηταί ἐπιθυμήσουν νὰ δέσουν εἰς τόμον τὴν Συλλογὴ...»).

Τὴν ὥρα πού γράφει αὐτὲς τίς γραμμὲς ὁ Μανούσος ἔχει ἤδη ἐκδόσει ἕνα φυλλάδιο. Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού περιέχει τὴν Ἀπατημένη Κόρη, ἀφοῦ σὲ τοῦτο μόνο τὸ φυλλάδιο ὁ ἐκδότης «ἐκτάνθηκε ἀρκετὰ σὴν ἐξηγήσει τῶν λέξεων»· ὁ ἴδιος δὲ στὸ ση-

μείωμά του, μάς λέει ότι λογαριάζει «νά ξαναεκδόση» τὴν Ἀπατημένη Κόρη «γιατί ἤθελε εἶναι κρῖμα νά μὴν εὑρίσκεται ἔς τὴν Συλλογὴ μας». Ἐπιπλέον ὁ ἐρανιστὴς λογαριάζει νά ξαναεκδόσει τὴν Ἀπατημένη Κόρη «ἔς τὸ δεύτερο ἢ ἔς ἄλλο φυλλάδι», πράγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι τὸ παραπάνω σημείωμα μπῆκε στὸ ἐπίσημο πρῶτο φυλλάδιο τῆς συλλογῆς. Τὸ ἐπίσημο τοῦτο πρῶτο τεῦχος, τὸ «νέο Α' φυλλάδι» τῆς ἐξήγησης, τὸ ὁποῖο «θέλει χρησιμεύσει ὡς ἀρχὴ τοῦ βιβλίου» δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πρῶτο (ἐπίσημο) τοῦ τόμου Ἱστορικά, Ἐρωτικά καὶ Οἰκιακά πού ἀρχίζει μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας (μὲ τὴν ὁποία τελειώνει τὸ ἀποκηρυγμένο φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε πρῶτο ἀπ' ὅλα τὰ φυλλάδια τῆς συλλογῆς), δὲν περιέχει ἕμως τὴν Ἀπατημένη Κόρη (πού ἀναγγέλεται γιὰ τὸ δεύτερο ἢ ἄλλο φυλλάδιο).

Γιὰ τὸ λεξικὸ πού ἀναφέρει ὁ Μανούσος στὸ σημείωμά του δὲν ἔχουμε καμμιά πληροφορία· ἡ ἔκδοσή του ἔμεινε φαίνεται στὸ στάδιο τοῦ προγραμματισμοῦ. Τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τὴν ἐπανέκδοση τῆς Ἀπατημένης Κόρης.

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἡ τελικὴ σωστὴ κατάταξη τῶν τμημάτων τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου φαίνεται πὼς εἶναι ἡ ἐξῆς: Α, Γ, Β. Κατὰ συνέπεια μποροῦμε νά ἐπιφέρουμε τὶς παρακάτω διορθώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863:

5336. Ὁ στ. 4 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 208. Τόμος Β'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

5337. Ὁ στ. 3 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 120. Τόμος Α'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

10928. Ἡ ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς:

★ 10928. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Ἐν Κερκύρα, Τυπογραφεῖον Ἐρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφῆως. 1850.

Εἰς 8ον, σ. 32. Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου, τὴν Ἀπατημένη Κόρη μὲ σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ὄσματος καὶ τὴν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας.

Παράλληλα κυκλοφόρησε, ἄγνωστο ἂν μαζί μὲ τὰ ποιήματα ἢ ἀνεξάρτητη, μιὰ ἀχρονολόγητη κριτικὴ παρουσίαση τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο Πολυλά (εἰς 8ον, σ. 5). Ὁ Γ. Βαλέτας!

1. Γ. Βαλέτα, Πολυλάς Ἀπαντα, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, δ. π. Ἀθήνα 1959, σ. ιστ', 85, 514, καὶ

γράφει ότι το άρθρο αυτό του Πολυλά «κυκλοφόρησε σαν ξεχωριστό φυλλάδι στα 1851 και προσκολλήθηκε σαν πρόλογος στο 6' τεύχος της συλλογής». Είναι αξιο απορίας πώς, ενώ η συλλογή κυκλοφόρησε στα 1850, το άρθρο του Πολυλά, που άπετέλεσε πιθανώτατα τον πρόλογο της συλλογής, κυκλοφορεί στα 1851. Παραθέτω εδώ μερικές φράσεις του Πολυλά που μας οδηγούν έμμεσα προς την όρθή χρονολόγηση. Στο άρθρο του ο συγγραφέας κατακρίνει την στάση των λογίων άπέναντι στο έργο του Μανούσου. 'Ο λογιωτατισμός, λέει ο Πολυλάς, «... μάς δείχνει, την ώρα που γράφουμε, παράδειγμα ζωντανό και τύπο φανερό της δολερής ουσίας του, με τον τρόπο όπου δέχεται όλοένα το πολύτιμο φιλοδώρημα προσφερόμενο του 'Εθνους από τον Κύριον 'Αντώνιον Μανούσον» και παρακάτω: «... άλλοι συνδρομηταίς μόλις έδωγίκε το πρώτο φυλλάδι για να το κατακρίνουν ηδραν ότι το τραγούδι' περιείχε αισχρότηταις». Και στο τέλος: «Μας έφάνη δίκαιο να βγάλουμε με τουτό το 'Άρθρο μια φωνή...» ή όποια «να έμφυχώση τον έξαιρέτο νέο, μήν τότε δειλιάσουςε τα έμπόδια όπου φέρνει μια ενάντια ώρα αλλά να προχωρήση πάντα στο φωτισμένο στάδιον, όπου έπηρε...».

Στο δεύτερο φυλλάδιο της συλλογής τοποθετεί το άρθρο και ο Δ. Α. Πετρόπουλος.² Δε στάθηκε δυνατό να εξακριβώσουμε αυτή την πληροφορία. Είναι πάντως βέβαιο ότι ο Μανούσος σχεδίαζε να γράψει έναν πρόλογο· ο τίτλος Πριν του Προοιμίου, ο ίδιος ο διάλογος (Α, σ. 13) και ή άγγελία: «Τό προίμιον θέλει γένει άκολούθως εις άλλο φυλλάδιον», στο όπισθόφυλλο του α' τεύχους μάς πείθουν γι' αυτό. 'Από πληροφορίες άλλων έρευνητών γνωρίζουμε ότι ο Μανούσος ήταν μαζί με τον Πολυλά στον κύκλο των «μαθητών» του Σολωμού που ο ίδιος του υπέδειξε να φτιάξει συλλογή δημοτικών τραγουδιών.³ 'Ο Πολυλάς πάλι είχε κι' αυτός παρόμοια συλλογή που όμως έμεινε ανέκδοτη και χάθηκε μετά τον θάνατό του.⁴

'Όταν εξέδωκε την συλλογή του ο 'Αντώνης Μανούσος ήταν είκοσιδυό χρονών.⁵ 'Η νεανική ήλικία του μάς κάνει να βλέπουμε με συμπάθεια τα τυχόν σφάλματα, τις άβλεψίες ή υπερβολές που χαρακτηρίζουν τις υποθέσεις των τραγουδιών του.

Χριστίνα Παγώνη

1. Πρόκειται άσφαλώς για το τραγούδι της 'Απατημένης Κόρης.

2. Πρβλ. Δ. Α. Πετροπούλου, ό. π.

3. Γ. Βαλέτα, ό. π., ιστ'. Βλ. και την εισαγωγή του Μαρίνου Σιγούρου,

στο 'Ιακ. Πολυλά διηγήματα και άλλα πεζά, 'Αθήνα 1916, σ. 4. 'Επίσης Γ.

Θ. Ζώρα, ό. π., Α' 115.

4. Γ. Βαλέτα, ό. π.

5. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ό. π.